

Lidia STEFANOWSKA

Uniwersytet Warszawski, Polska
University of Warsaw, Poland
ORCID: 0000-0002-2760-8345
e-mail: lstefanowska@uw.edu.pl

Paweł Stefanowski: łemkowski poeta i etnograf

Paweł Stefanowski: Lemko poet and ethnographer

Paweł Stefanowski: Lemko poet, song writer, ethnographer, and cultural activist. He laid the foundations for the revival of the cultural and educational movement in the Lemko region after the deportation of the Lemkos from their homeland (so called „Vistula action”). He was a poet by vocation. Poetry began to write in the 50s and composed music for many of them. He wrote in Lemko, Ukrainian and Polish and published several poetry collections. From 1964, he ran a museum in Bielanka, where he exhibited his own collections, including the largest number of Lemko folk costumes in Poland. He also dealt with photography and already in the 1960s he took hundreds of photos, e.g. material culture of the Lemkos (churches, chapels, buildings), many of which no longer exist. He has made many documentaries, including a film from Nikifor's funeral in 1968.

Keywords: Lemko poet, cultural revival, deportation of the Lemkos, Vistula action

Paweł Stefanowski: poeta, autor pieśni, etnograf i działacz społeczny. Stworzył podwaliny odrodzenia ruchu kulturalno-oświatowego na Łemkowszczyźnie po wysiedleniu Łemków (tzw. akcja „Wisła”). Z powołania był poetą. Wiersze zaczął pisać po łemkowsku w latach 50. XX wieku. Do wielu z nich skomponował muzykę. Pisał po łemkowsku, po ukraińsku i po polsku. Wydał kilka zbiorów poetyckich. Od 1964 r. prowadził w Bielance muzeum, gdzie eksponował własne zbiory, w tym największą ilość łemkowskich strojów ludowych w Polsce. Zajmował się również fotografią i już w latach 60. wykonał setki zdjęć m.in. materialnej kultury Łemków (cerkwie, kapliczki, zabudowania), z czego wiele obiektów już nie istnieje. Nakręcił wiele filmów dokumentalnych, m.in. film z pogrzebu Nikifora w 1968 r.

Słowa kluczowe: łemkowski poeta, odrodzenie kultury, wysiedlenie Łemków, akcja „Wisła”

Ten drobny, z wyglądu niepozorny człowiek sprostał wszystkiemu, co go spotkało. Całe życie poświęcił odrodzeniu świata wyobraźni i wartości wspólnoty łemkowskiej po dramacie wysiedlenia – tzw. akcji „Wisła” z 1947 r. tworząc instytucje,

które tę wspólnotę jednoczyły. Powołał do istnienia muzeum, zespoły pieśni i tańca, pisał petycje do polskich władz z żądaniem naprawienia wyrządzonej Łemkom krzywdy. Nie chciał pozwolić na to, by bezpowrotnie zniszczono ich tradycję, historię i osiągnięcia. Dzięki tym działaniom Łemkowie poczuli się pewniejsi siebie, gdyż potwierdzano ich tożsamość oraz prawo do powrotu na ziemię przodków.

Jeśli mówić o panteonie najbardziej zasłużonych dla Łemkowyny postaci – napisała znana badaczka kultury łemkowskiej Helena Duć-Fajfer – to Paweł Stefanowski znalazł się w nim już dawno, głównie ze względu na skuteczność i wieloaspektowość swojego zaangażowania. Sama tylko lista (bez bliższej charakterystyki) jego osiągnięć na polu społecznym i artystycznym zdumiewa swą długością i zasięgiem, zwłaszcza kiedy uświadomimy sobie w jak trudnych czasach i warunkach działał¹.

Ojciec był poetą, etnografem, archiwistą, kolekcjonerem i fotografem. Samodzielnie zdobył szeroką wiedzę o Łemkach i Łemkowszczyźnie podczas studiów na Uniwersytecie Wrocławskim oraz podczas kwerend w warszawskiej Bibliotece Narodowej. W miarę możliwości śledził również publikacje wydawane przez łemkowskie środowiska w USA, Kanadzie, Ukrainie oraz wśród Rusinów w ówczesnej Czechosłowacji. Co więcej, sam zgromadził solidną bibliotekę z cennymi zbiorami dzieł na temat Łemków i Łemkowszczyzny. Uchodził za najbardziej kompetentnego znawcę spraw łemkowskich – nic więc dziwnego, że często odwiedzali go badacze tematyki łemkowskiej i studenci. Ojciec z przyjemnością przyjmował gości, udzielał wywiadów, pokazywał zbiory ze swojego muzeum, a także umożliwiał rzetelną pomoc merytoryczną. Jego wszechstronna wiedza o Łemkach widoczna była w protestach i odezwach adresowanych do władz państwowych oraz w artykułach i dokumentach publikowanych głównie na łamach *«Naszego Słowa»* – jedynej w tamtych czasach ukraińskojęzycznej gazecie w Polsce. Jego współpraca z gazetą rozpoczęła się już w 1956 r., (tj. od drugiego numeru) i trwała przez trzydzieści lat. Swoje teksty i fotografie podpisywał różnymi pseudonimami: „Pawło Kompir”, „Wasył Łemko”, „Huńka”, albo własnym imieniem i nazwiskiem. W jego publikacjach widoczne są dwie tendencje: publicystyczna – kiedy reagował na bieżące wydarzenia związane z Łemkami oraz popularno-naukowa, której celem stało się dokumentowanie i utrwalanie łemkowskiej kultury materialnej i duchowej. To właśnie on w 1971 r. pierwszy udostępnił światu informację o tym, że tzw. Nikifor Krynicki w rzeczywistości jest Łemkiem i jego prawdziwe nazwisko brzmi Epifan

¹ O. Duć-Fajfer, *„Zaśpiewać swoją pieśń na swoim podwórzu...” Podmiotowość naruszona – podmiotowość niezłomna* [w:] P. Stefanowski, *Wiersze wybrane*; wybór, opracowanie, redakcja naukowa i autor przypisów dr hab. L. Stefanowska, Siedlce–Warszawa 2022, s. 18.

Drowniak – publikując w *«Naszym Słowie»* skrócony akt urodzenia Nikifora². Tato poznał go w 1957 r. i kontynuował tę znajomość aż do śmierci artysty. Co więcej, podczas jego pogrzebu w cerkwi greckokatolickiej w Krynicy kręcił film, który jest jedynym zachowanym dokumentem filmowym z tej uroczystości.

Fotograficzne i filmowe utrwalanie kultury łemkowskiej stanowiło wielką pasję Ojca. Od powrotu z wysiedlenia w 1959 r. jeździł od wsi do wsi, by robić zdjęcia zachowanych po wysiedleniu cerkwi, kapliczek i cmentarzy. Nagrywał również pieśni łemkowskie i kupował stroje ludowe. W ten sposób zgromadził setki zdjęć i kilkadziesiąt godzin nagrań audio, zebrał dziesiątki przedwojennych strojów i przedmiotów codziennego użytku. Na bazie tych zbiorów w 1962 r. w swoim domu w Bielance utworzył prywatne muzeum łemkowskie, w 2001 r. – także Muzeum Łemkowskiego Rzemiosła, a w 2002 r. – przygotował stałą ekspozycję swoich zbiorów w przedwojennym budynku szkoły w Bielance. Wspierał swoimi eksponatami także inne muzea, zwłaszcza Muzeum Łemkowskiej Kultury w Zyndranowej, którego był współorganizatorem. Natomiast pokłosiem stworzenia prywatnej fonoteki było opublikowanie wyboru trzydziestu utworów zapisanych przez niego w latach 1959–1962 pt. *Łemkowskie pieśni ludowe*³. To pierwsza tego rodzaju publikacja po wojnie.

Jego zaangażowanie na rzecz odrodzenia kultury łemkowskiej wywarło znaczący wpływ na młode pokolenia. Znany działacz Jerzy Starzyński, twórca zespołu pieśni i tańca «Kyczer» oraz autor wielu publikacji na temat Łemków, wspomina:

Dla mnie i mojego pokolenia Łemków urodzonych kilka dziesięcioleci po akcji „Wisła” „na czużyni”, Paweł Stefanowski był mistrzem, nauczycielem i mentorem. Wydaje się wręcz nieprawdopodobne, że jeden człowiek mógł jednocześnie ogarnąć tyle dziedzin życia, dodam – dziedzin kluczowych dla zachowania naszej łemkowskiej tożsamości. Szukam w pamięci pierwszych obrazów, które kojarzą mi się z Jego osobą. Widzę przed oczami mężczyznę w średnim wieku, ubranego w bogato haftowany łemkowski strój z Jaworek na Rusi Szlachtowskiej, a w uszach dźwięczą mi słowa wiersza *Cy pomniesz Łemku – wnuku dalekij...*, którego, jak się dopiero później dowiedziałem, był autorem. Tak, to On – konferansjer drogiej memu sercu, bielańskiej «Łemkowyny», na pierwszych «Łemkowskich Watrach» w Czarnem, Hańczowej i Bartnym. Tam też, po raz pierwszy, dowiedziałem się, że Paweł Stefanowski, to również wybitny rękodzielnik. Jako zwycięzca konkursu historii, geografii i kultury Łemków otrzymałem w nagrodę ikonę Zaśnięcia Najświętszej Marii Panny, autorstwa

² P. Stefanowski, *Rodowid Nykyfora. Nykyfor – Epifan Drowniak* [w:] „Nasze Słowo”, niedziela 19 IX 1971, rok XVI, nr. 38 (788), s. 3.

³ *Łemkowskie pieśni ludowe*, zebrał P. Stefanowski, na chór opracowali T. Chachaj i Cz. Sądaj. Książka została wydana przez Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie w nakładzie 1500 egz.

... Pawła Stefanowskiego. Po poświęceniu przez lata wisiała w moim pokoju, a teraz modli się przy niej mój pierworodny syn Daniel. Kilka lat później trafił w moje ręce piękny drewniany talerz z malowanymi akwarelą wizerunkami łemkowskich cerkwi. On także był dziełem rąk Pana Pawła. Później przyszedł czas na „studiowanie” tomików Jego poezji: „*Łemkiwska ikona*”, „*Łem*”, „*Łemkiwskij kraj*”, „*Łemkiwskij bil*”. Jako historyk zachwycam się wierszami: „*Łemko w sudi*”, „*To bołył*”, „*Tamty lita*”, czy „*Prośba Łemkiw do uriadu Polakiw*”, w których ujawniał światu nasz łemkowski ból, zranienia i noszone w sercu poczucie krzywdy. Z okresu transformacji ustrojowej w Polsce zapamiętałem Go jako «Hospodara» Obywatelskiego Kręgu Łemków, walczącego o zwrot łemkowskich lasów i naszego kandydata do Sejmu RP. Gdy zakładałem «Kyczerę» i budowałem jej program, inspirowałem się materiałami publikowanymi na łamach «*Łemkiwskiej Storinky*» w gazecie «*Nasze Słowo*». Fragmenty z autorskiej sztuki Pawła Stefanowskiego *Mała maty doniu* wykorzystaliśmy w naszym widowisku «*Fedory*» nagrodzonym między innymi na Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziem Górskich w Zakopanem, zaś napisana przez Niego dla syna Stefana piosenka *Nasza kurka tak* – stała się „przebojem” dziecięcej «*Kyczerki*»⁴.

Paweł Stefanowski urodził się 3 marca 1932 r. w Bielance koło Gorlic, zmarł 31 marca 2022 r. w Warszawie. Miał piętnaście lat, kiedy 21 czerwca 1947 r. w ramach akcji „Wisła” jego rodzina została wysiedlona do miejscowości Filipów w powiecie oławskim (obecnie województwo dolnośląskie). Ukończył Liceum Mechanizacji Rolnictwa w Kwidzynie, koło Gdańska (1952 r.), a następnie Wyższą Szkołę Oficerską w Łodzi (w 1955 r.). Rok później został zwolniony z wojska za „prowadzenie działań związanych z ukraińskim nacjonalizmem”. Od 1963 r. studiował etnografię na Uniwersytecie Wrocławskim. W 1969 r. obronił pracę magisterską pt. *Zmiany w gospodarce rolniczo-hodowlanej po II wojnie światowej na przykładzie wsi Bielanka w powiecie gorlickim*, gdzie po raz pierwszy po wysiedleniu Łemków syntetycznie zostały przedstawione materiały o bezpowrotnym zniknięciu majątków łemkowskich i spustoszeniach wśród miejscowej ludności w następstwie wysiedlenia około 90 tys. Łemków do USRR w latach 1945–1946 oraz około 30 tys. – na tzw. „ziemie odzyskane” w 1947 r. podczas akcji „Wisła”.

Ojciec był jednym z pierwszych Łemków, którym udało się powrócić na ojcowiznę. Od razu rzucił się w wir pracy tworząc podwaliny odrodzenia ruchu kulturalno-oświatowego na Łemkowszczyźnie. Po powrocie do Bielanki zorganizował pierwszy łemkowski zespół pieśni i tańca. W latach 1960–1964 powołał do życia

⁴ J. Starzyński, *Moje wspomnienie o Pawle Stefanowskim* [w:] P. Stefanowski, *Wiersze wybrane*, red. naukowa L. Stefanowska, Siedlce–Warszawa 2022, s. 44.

i prowadził kolejne zespoły: w Komańczy, Turzańsku, Łosiu, Wysowej i Gorlicach. Był jednym z inicjatorów festiwalu łemkowskiej kultury w Łosiu w 1962 r. oraz w Uściu Ruskim [Gorlickim]. Występy jego zespołów cieszyły się ogromną popularnością nie tylko wśród publiczności, ale też były cenione i nagradzane przez fachowców: za pokaz łemkowskich tańców Ojciec zdobył Grand Prix – Złote Skrzydło Ikara – na drugim ogólnopolskim Rzeszowskim Jarmarku Pieśni i Tańca w Mielcu (w 1969 r.), a rok później – II nagrodę.

Duże znaczenie miały też jego studia etnograficzne. W 1962 r. prowadził badania terenowe na Łemkowszczyźnie m. in. z prof. Romanem Reinfusem, w 1969 r. z Franciszkiem Kotulą – dyrektorem Muzeum Okręgowego w Rzeszowie. Przez pewien czas Ojciec przewodniczył Komisji Opieki nad Zabytkami przy Zarządzie Oddziału PTTK w Gorlicach i współpracował z muzeami w swym regionie, m.in. z Muzeum Okręgowym w Nowym Sączu. Zbigniew Wolanin – kustosz Muzeum Nikifora w Krynicy – tak wspomina Ojca:

Jako etnograf, miał świadomość jak ważną sprawą jest dokumentowanie świata, który odchodzi. Wartość jego pracy dokumentacyjnej jest z etnograficznego i historycznego punktu widzenia nieoceniona. Zapisywał relacje ludzi, fotografował i filmował, zgromadził niezwykle cenne archiwum i wreszcie stworzył własne muzeum, zbierając w terenie (także na Ziemiach Zachodnich) zabytki kultury materialnej! A robił to już w latach 50. i 60. XX wieku, kiedy o Łemkach i Łemkowszczyźnie chciano raczej zapomnieć, nie mógł więc liczyć na wsparcie ze strony publicznych instytucji. I trzeba przyznać, że był pod tym względem zdecydowanie skuteczniejszy niż państwowe muzea. Trzeba też pamiętać, że robił to całkiem prywatnie, przy użyciu amatorskiego sprzętu, nie był przecież pracownikiem żadnej instytucji kultury, od której otrzymywałby wsparcie finansowe na prowadzenie badań terenowych lub zakup dobrej jakości sprzętu do filmowania i fotografowania. Dlatego, tym bardziej należy podkreślić wartość zgromadzonych przez Pawła Stefanowskiego materiałów⁵.

Jego zaangażowanie społeczno-kulturalne na rzecz mniejszości łemkowskiej przez władze PRL było traktowane jako działalność polityczna („ukraiński nacjonalizm”) za co był inwigilowany i prześladowany przez SB już od połowy lat 50. Był współautorem wielu petycji do rządu polskiego w sprawie zaprzestania dyskryminacji kultury Łemków w Polsce (pierwszym adresatem był Gomułka). Pierwszy upominał się o zwrot łemkowskich majątków (głównie lasów) skonfiskowanych po wysiedleniu. Pisał petycje w tej sprawie do rządu RP, a następnie do Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. W 1989 r. powołał Obywatelski Krąg Łemków w Polsce «Hospodar»,

⁵ *Ibidem*, s. 39.

by walczyć o zwrot majątków. W 1991 r. na bazie tego ruchu stworzył partię Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków w Polsce i nawiązał współpracę z przedstawicielami mniejszości niemieckiej i białoruskiej, aby Łemkowie mogli ubiegać się o reprezentację w polskim parlamencie. W latach 1993–1996 wydawał kwartalnik «Łemko».

Jednak przede wszystkim czuł się poetą. Wiersze zaczął pisać po łemkowsku najpierw na potrzeby występów dla swoich zespołów pieśni i tańca. Do wielu z nich skomponował muzykę⁶. Pisał po łemkowsku, po ukraińsku i po polsku. Opublikował kilka książek: w 1985 r. nakładem warszawskiego Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich pojawił się pierwszy tom jego poezji pt. *Łemkiwska ikona // Łemkowski pejzaż*. W tym samym roku Sądecka Oficyna Wydawnicza opublikowała jego wiersze po polsku i po łemkowsku w dwóch odrębnych książeczkach pt. *Ikona. Łemkiwskyj kraj // Ikona. Łemkowski pejzaż*. Kolejne zbiory ukazały się w 1991 r.: osobno w języku polskim oraz łemkowskim pt. *Łe*, a także tom wybranych utworów *Mołytwy do Tarasa*, który dedykował jubileuszowi 1000-lecia chrztu Rusi. W 1993 r. wydał zbiór *Łemkiwskyj kraj*, w 2002 r. *Łemkiwskyj bil*, a w 2003 r. *Łzy i ból łemkowski*.

Jego poezja często czerpała z poczucia krzywdy, ale nie ma w niej szantażu moralnego. Jest refleksja nad deportacją Łemków jako tragedią ludzi bez winy, którzy stali się ofiarami polskiego rządu w powojennej zawierusze politycznej. Podstawową kanwą jego wierszy jest dramat ludzi, którzy pod przymusem musieli opuścić własne domy i zostali wywiezieni na tzw. „ziemie odzyskane”. Utrata domu, ojcowizny, majątku zawsze wiąże się z traumą, która odciska trwale piętno w zbiorowej świadomości i pamięci historycznej dotkniętej nią społeczności:

Były to złe
lata
Las schodził
do wsi
Malały
wsie łemkowskie
w świetle
księżycy
znikały
nowe domy
stare
wspierały
płomień słońca

⁶ P. Stefanowski, *Pieśni//Pisni*, Warszawa 2019. To zbiór siedemnastu pieśni Taty w zapisie nutowym i harmonizacji Mirosława Bogonia. Do publikacji dołączono płytę CD z zapisem wykonania wszystkich utworów przez Autora.

Żle
 się działo
w tamte lata
Żelazną drogę
przeszli Łemkowie
poznali
 przymus lęku
w Jaworznie
zabrano im
 zdrowie
radość życia
w świecie
 nowym
Czy wiecie o tym
nowi
 tonący
w uśmiechniętym
 piekle

[*Tamte lata*]

Brzemieństwo doświadczenia przemocy, strachu i krzywdy przenoszone z pokolenia na pokolenie budzi smutek, ale też pragnienie powrotu na ziemię przodków i odrodzenie tradycji. Łemkowie do tej pory żyją rozproszeni po całym świecie. Jak do tego doszło? Dlaczego Łemków deportowano?

Po II wojnie światowej w Polsce w wyniku zmian terytorialnych (głównie znaczącego przesunięcia granicy wschodniej), przed komunistyczną władzą stanął problem wypracowania nowej polityki narodowościowej. Chociaż nie sformułowano spójnego programu rozwiązania tej kwestii, jednak władze lansując hasło nawołujące Polaków do powrotu do ojczyzny, jednocześnie chciały się pozbyć z Polski mniejszości narodowych, w tym Ukraińców. Według danych oficjalnych w latach 1944–1946 z Polski do USRR wysiedlono ponad 488 tys. osób (tj. ok. 122 450 rodzin), w tym około 95 tys. Łemków. Dla porównania – w tym samym okresie z USRR do Polski przyjechało ponad 787 tys. Polaków, w tym około 33 tys. Żydów⁷. Ponieważ akcja przesiedleńcza do ZSRR nie rozwiązała kwestii ukraińskiej, a na kolejne deportacje strona sowiecka nie wyrażała zgody, w polskich kręgach wojskowych zrodziła się koncepcja wysiedlenia pozostałych Ukraińców i Łemków na tzw. „ziemie odzyskane”. Przygotowania do nowej akcji wysiedleńczej, która otrzymała kryptonim «Akcja Wisła», rozpoczęły się na początku 1947 r.

⁷ *Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, t. 1: *Dokumenty 1944–1945*, red. E. Misiło, Warszawa 1996, s. 14.

wymaga szczególnego skupienia, bowiem mówi o sprawach trudnych i chcąc ją zrozumieć, trzeba odczytać wiele łemkowskich i polskich symboli i pojąć sens opisywanych przez poetę zdarzeń.

Stefanowski w swoich wierszach łączy wielowiekową przeszłość Łemków z ich dniem dzisiejszym, próbuje nadto wpisać dzieje i kulturę Łemkowszczyzny w większą całość, którą nazwać by można „polskim kontekstem”. Jest to zadanie niełatwe, bo i nie łatwe są sprawy, przez które chciano nas niegdyś poróżnić. Stefanowski czuje się Łemkiem i podkreśla tę odrębność, ale zarazem jest też godnym bratem Polaków na ziemi, którą uważa za wspólną. Dlatego znamienne jest, iż jego wiersze nawiązują często do spotkań z Polakami – spotkań serdecznych, kiedy można wspólnie „siedzieć przy stole i patrzeć na ikonę” i zarazem tworzyć „dzieło pojednania”. Tych kilka zamieszczonych przez nas utworów Stefanowskiego jest swoistym wkładem poety w to pojednanie.¹¹

W 1972 roku Tato napisał wiersz *Do Polaków*. Niech posłuży jako dobra pointa:

Nie robię na zamówienie
trzymam fantazji mej cugle
wśród szmerów
 niedojrzałych liści
w zaroślach
 dziwnych ciemnych krzewów
szukam ścieżyny
bratniego serca Polaków
rodzimego serca
 Łemkom
Idę do dębów Lechity
z biblią
 łemkowskich wieków
tłum mały
mnie wchłania
ścieląc lipowe kłody
w wielki tłum się stacza
Idę
 do dębów
z dębową gałązką Drzymały

¹¹ M. Krakowiak, *Wstęp do wyboru wierszy P. Stefanowskiego* [w:] „Magury” – Informator Krajoznawczo-Turystyczny Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich, red. M. Kupiszewski, A. Lenartowicz, Warszawa 1981, s. 7.

zwykły

szczerzy

mały

LITERATURA/REFERENCES

- Duć-Fajfer O., „Zaśpiewać swoją pieśń na swoim podwórzu...” *Podmiotowość naruszona – podmiotowość niezłomna* [w:] P. Stefanowski, *Wiersze wybrane*; wybór, opracowanie, redakcja naukowa i autor przypisów dr hab. Lidia Stefanowska, Siedlce–Warszawa 2022.
- Repatriacja czy deportacja. Przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946*, t. 1: *Dokumenty 1944–1945*, red. E. Misiło, Warszawa 1996.
- Drozd R., *Greek Catholic and Orthodox Shrines in the Polish People's Republic as Examples of Destroying and Saving the Cultural Heritage of the Frontier* [in:] „*Museology and Cultural Heritage*”, nr 4, 2021.
- Drozd R., *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa 2001.
- Krakowiak M., *Wstęp do wyboru wierszy P. Stefanowskiego* [w:] „Magury” – Informator Krajoznawczo-Turystyczny Studenckiego Koła Przewodników Beskidzkich, red. M. Kupiszewski, A. Lenartowicz, Warszawa 1981.
- Stefanowski P., *Rodowid Nykyfora. Nykyfor – Epifan Drowniak* [w:] „*Nasze Słowo*”, niedziela 19 IX 1971, rok XVI, nr. 38 (788).
- Łemkowskie pieśni ludowe*, zebrał P. Stefanowski, na chór opracowali Tadeusz Chachaj i Cz. Sądaj, Rzeszów 1962.
- Stefanowski P., *Pieśni//Pisni*, zapis nutowy i harmonizacja Mirosława Bogonia, Warszawa 2019.
- Stefanowski P., *Łemkiwska ikona // Łemkowski pejzaż*, Studenckie Koła Przewodników Beskidzkich, Warszawa 1985.
- Stefanowski P., *Ikona. Łemkiwskyj kraj // Ikona. Łemkowski pejzaż*, Sądecka Oficyna Wydawnicza 1985.
- Stefanowski P., *Łem*, 1991.
- Stefanowski P., *Mołytwy do Tarasa*, 1991.
- Stefanowski P., *Łemkiwskyj kraj*, 1993.
- Stefanowski P., *Łemkiwskyj bil*, 2002.
- Stefanowski P., *Łzy i ból łemkowski*, 2003.
- Truchan M., *Ukraińcy w Polsce po II wojnie światowej 1944–1984*, New-York–Paris–Sydney–Toronto 1990.

Stefanowska Lidia – doktor habilitowany, Katedra Ukrainistyki Uniwersytetu Warszawskiego